

EGYED ÁKOS

TÁJTÖRTÉNETÍRÁS

Egyetemes vagy világtörténet – országos történet – helytörténet: a história tudományának ez a hármas, horizontális tagolódása jól igazodik a mindent felölelő történeti folyamat térbeli meghatározottságához. Alkalmassá teszi a történettudományt arra, hogy átfogó képet adjon az egész emberiség fejlődéséről, s hogy konkrétan, részleteiben kifejtse az államok és nemzetek, valamint nemzetiségek, nagyobb vagy kisebb helyi közösségek történetét is. Az említett tagolódás maga is a tudomány fejlődésének eredménye: kezdetben – bár ez meglepőnek tűnhet – a történetírás egyetemes volt, későbbi differenciálódása először az országos históriát hívta létre, majd a helytörténet kialakulásához vezetett. Az utóbbi egyidőben született meg a polgári társadalommal.

A fentiekből azonban korántsem következik, hogy a világtörténet egyszerű számtani összege a nemzeti történelmeknek, aminthogy az utóbbiak sem a helytörténetek sokaságából tevődnek össze. Az emberiség története ugyanis nem képes összegezni az egyes népek s nemzetek teljes múltját, csak fejlődésük főbb állomásait; felöleli viszont a köztük volt kapcsolatokat, viszonyrendszereket. Az egyes országok nemzeti históriái pedig, bármennyire részletezők legyenek is, rendszerint a döntő történeti folyamatokra összpontosítanak. Következésképpen az *egy ország keretei közt élő kisebb helyi közösségek múltjának feltárása s az országos egészhez kapcsolása a helytörténetkutatás feladata.*

A maga rendjén a helytörténetírás is több ágazatra oszlik. Az alábbiakban egyik műfaja, a *tájtörténetírás* néhány elvi-módszertani kérdésével foglalkozom, különös tekintettel azokra a lehetőségekre, amelyeket a romániai magyar nemzetiség történetének kutatásában kínál.

1. A helytörténetírás – miként a tények bizonyítják – országunkban az 1960-as évektől valóságos mozgalommá terebélyesült. Érdekes viszont, hogy a helytörténetet általában szűk keresztmetszetben fogják fel: falutörténetet, ritkán várostörténetet, iskola-, olykor gyártörténetet értenek rajta. Szélesebb történeti és földrajzi egységeket csak kivételesen részesítenek figyelemben. Ezt a jelenséget meglepőnek találjuk, mivel mivel felénk a tájtörténetkutatásnak szép hagyományai vannak,¹ másrészt az utóbbi években más tudományok példát állítottak: szemünk előtt került sor egyes tájaink néprajzi,² illetőleg szociográfiai fölmérésére,³ sőt még komplex táj kutatásról is van tudásunk.⁴

A tájtörténetírást mindenekelőtt azért tartjuk életképes műfajnak, mert megvan a saját körülhatárolható *kutatási tere: egy tájegység, vidék múltja.* És ehhez nyomban hozzátesszük: országunkban s főként Erdélyben sok tájegység alakult ki. A történelem folyamán a természeti, földrajzi adottságok alapján, a gazdasági és társadalmi tényezők hatására számos történeti, gazdasági, nyelvi, néprajzi szempontból egységes táj, terület jött létre. Utalhatunk itt olyan nagy történeti táj- vagy területi egységre, mint a Székelyföld (sajátos vidékeivel, egységeivel: a székekkel, mint pl. Aranyosszék), a Mezőség, a Barcaság, Máramaros vagy a Bánság. Az ilyen tájak neve mögött nemcsak a földrajzi változatosság képe

ötlik fel bennünk, hanem ott érezzük a történelem formáló kezét is. De menjünk tovább: a nagy táj- és területi egységek mellett vagy azokon belül nem feledkezhetünk meg a kisebb tájegységekről, vidékekről, medencékről, folyómentekről stb. sem. A már említettek mellett ilyen a Nyárádmente, a Gyergyói-medence, a Csiki-medence, a Háromszéki-medence (Szépmező), Erdővidék, vagy ezektől távol Arad-Hegyalja és számos más tájegység.⁵

A tájtörténet kérdéseiről szólva be kell vallanunk, hogy a nagyrészt szépirodalomból (pl. Tamási, Nyíró, Petelei, Coşbuc és Slavici munkáiból) ismert táji embertípusok, a székely, a kalotaszegi, mezőségi típus történetiségében való megismertetéséért a történettudomány még korántsem tett meg minden tőle telhetőt. Pedig ha a táji tényezőt figyelmen kívül hagyjuk, az erdélyi történelmet és a történelem hordozóját, a táji embert, annak gondolkodásmódját, átalakulásait, sajátosságait nem lehet megismerni.⁶ S hogy milyen erős szálakkal kötődött a tájhoz, a szülőföldhöz a régi korok embere, és hogy ez a kötődés még a XIX. század közepén is milyen élénken élt a köztudatban, arra vonatkozólag a Kolozsvári Közlöny 1857. augusztus 11-i érdekes közleményéből idézem: „Ha a Meszesen által jön az ember, azt kérdezik: Erdélyből jön az úr? Tehát Szilágy nem Erdély. Ha csiki és háromszéki székelyektől kérdem, honnan való és hova utazik, azt feleli: a Székelyföldről, s megy be Erdélybe, tehát ezek sem erdélyiek. Ha a barcasági és fogarasvidéki románt kérdem, azt mondja: jövök a Țara Oltului-ból és utazom Ardealba, tehát a Barcaság és Fogarasvidék sem Erdély.” E felfogás vitán kívül a sajátos táji gazdasági-társadalmi fejlődésben gyökerezik.

Láttuk: általános értelemben a táj történeti kutatás tárgya az illető táj múltja. Az viszont máris tisztázásra vár, hogy mikor vállalkozhatunk tájtörténeti monográfiára, tehát a kutatott táj teljes mélységét átfogó szerves történet megírására, illetőleg mikor kell beérnünk valamely sajátos táji probléma vagy országos esemény táji hatásának feltárásával.

Minél többet foglalkozik a történettudomány az utóbbi időben a helytörténeti módszerrel, annál jobban kezd meggyökeresedni az a felfogás, hogy különbséget kell tenni az önmagában vett helytörténet és helyi vonatkozású országos történelem között. Ezt a módszert fogadta el L. M. Munby professzor, az angol helytörténetírás kimagasló képviselője is.⁷ Az önmagában vett helytörténet a tájat egységként fogja fel, s korszakait sokrétűen feldolgozza. Az ilyen jellegű kutatás azonban csak olyan esetben biztat sikerrel, ha a tájegységet jól kiválasztottuk; ha olyan vidéket jelöltünk ki kutatásunk tárgyául, ahol azonos gazdasági-társadalmi fejlődés ment végbe, tehát a múltban szerves egységet alkotott, jellegzetes történeti táj volt. Ez esetben a táj földrajzi adottságai és feltételei is azonosak vagy nagyon hasonlatosak voltak. Úgy véljük, hogy a Székelyföld minden zártabb medencéje, vidéke alkalmas ilyen szerves kutatásra; ez a megállapítás vonatkozik pl. Kalotaszegre, Máramarosra is. *Am mindez csak elméleti lehetőség marad mindaddig, amíg a tájtörténész nem bizonyos abban, hogy az illető táj történetére vonatkozóan megfelelő forrásanyag maradt fenn, és hogy ez az anyag számára hozzáférhető.*

A helyi vonatkozású országos történelem kérdését is érintenünk kell. Ez tulajdonképpen azt kutatja, hogy miként alakult az illető tájban valamely országos jelenség vagy esemény története. A történelem nem egy

esetet tud felmutatni, amikor a hirtelen megváltozó körülmények folytán az országos folyamat valamely területen teljesen sajátos útra tér. Ha ezzel kapcsolatban szabad saját kutatási területemről példát hoznom, akkor Háromszék 1848. évi Habsburg-ellenes népi önvédelmi harcára hivatkozom. Bár Háromszéken számos sajátos megmozdulás robbant ki, 1848 októberéig lényegében itt is úgy fejlődött a forradalom, mint a többi székely székben. Okkal nevezhetnők ezt a fejlődési szakaszt országos vonatkozású helytörténetnek. Októberben viszont az osztrák haderő támadására Háromszék önvédelmének megszervezésével válaszolt. És ez már a szó legteljesebb értelmében felfogott helytörténet, mert a külvilágtól elzárt szék helyi erőforrásaira támaszkodva vívta küzdelmét.⁸

2. Hogyan viszonyul a táj történet a falutörténethez, illetőleg az országos történelemhez?

Nyilvánvaló, hogy a tájtörténet és a falutörténet nagyon közeli, egymást kiegészítő, támogató műfajok. Merev szembeállításuk már csak azért is elhibázott dolog lenne, mivel a falutörténet-kutatás a táj történethez is nyújt adatokat. S ezen túlmenően közösek céljaik is: a honismeret és szülőföldismeret előmozdítása, a falu, a táj fejlődésének szolgálata, belső értékeinek megmentése a pusztulástól. Szükség van tehát a falutörténet művelésére.⁹ Ugyanakkor bővítendő lenne a helytörténet műfaji formáinak köre, többek közt a táj történetírással.

Az utóbbi bizonyos szempontból előnyösnek ígérkező műfaj, hiszen nagyobb területi egység, társadalmi közösség történetét fogja át. Tehát – ha szabad ezt a kifejezést használnom – gazdaságosabb ágazat. Teljesen valószínűnek tűnik például az a terv, hogy patinás történeti tájaink múltját nem túlságosan hosszú idő alatt feltárjuk, ha a helytörténetesek egy részét sikerül erre irányítani, ha ők vállalják ezt a nemes feladatot. Mondanunk is felesleges viszont: falutelepüléseink száma olyan nagy, hogy szinte lehetetlen bár a jelentősebbek történetét is – belátható időn belül – feltárni. S ha már reális tervekről ejtünk szót, hogyan hagyhatnók számításon kívül a kiadás kérdését; színvonalas tájtörténetek közzétételére inkább vállalkoznak kiadóink, mint falutörténetek tömegesebb megjelentetésére. Még egyszer hangsúlyozzuk: nem a tájtörténet valamilyen kizárólagos műveléséért kardoskodunk, hanem a helytörténeti műfajok helyesebb arányainak kialakításáért. Ez a cél nyilvánvalóan megköveteli a helytörténetesek közti kapcsolatok fokozását is.

Felvetett kérdésünk másik oldala: a tájtörténet és az országos történelem kapcsolása. Induljunk ki abból a történelmi tényből, hogy országunkban, sőt azon túl, egyetlen tájegység társadalma sem élt a középkor óta légtüres térben. Még legzártabb vidékeink társadalma is nagyobb egység keretében szerveződött, sőt e nagyobb területi egységekkel együtt is fejlődött. Innen a tájkatató számára az a módszertani elv, hogy a táj történetének sajátosságait az országos történelem tanulmányozásával jó elkezdni. Ezzel kapcsolatban March Blochra hivatkozunk, aki közismerten egyike volt a modern történetírás megalapítóinak és az összehasonlító történeti módszer mindmáig legjelentősebb alkalmazója. Bloch *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* (Paris 1956) című művében írta: „Ha nem egész Franciaországot nézzük először, hogyan tudnók megragadni a különböző vidékekre jellemző fejlődési sajátosságokat?” Alapvető módszerbeli elvként szögezhetjük le tehát, hogy a táj saját tör-

ténete csak a nagyobb területi egységekhez kapcsolódva, illetőleg más tájegységek és az országos történelem tükrében értelmezhető tudományosan.

3. Történeti tájegységeink belső élete a középkor, sőt az újkor kezdeti szakaszában is összetett, sokoldalú volt. Családok ezrei, falvak, vásárhelyek, mezővárosok társadalmának egymást követő nemzedékei dolgoztak, rendezték be mindennapi életüket a helyi szokások és a szokásokat rögzítő falutörvények szerint.¹⁰ De mitől vált szerves egységgé, közösséggé egy vidék településenként társadalmilag megoszló s részben foglalkozás szerint is különböző lakossága?

Ez voltaképpen a tájtörténet-kutatás döntő módszerbeli kérdése, amely a tájegység kialakulásától máig érvényes a kutatásban. Megválaszolása, történeti kifejtése azonban nehéz és bonyolult; itt az illető tájegység gazdasági-anyagi alapjaira, társadalmi formáira, szellemi arculatára egyaránt figyelmeznünk kell. Íme néhány érvünk a fentiek alátámasztására:

Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy történeti tájegységeinket majdnem napjainkig földművelő-állattenyésztő közösségek lakták, számukra tehát a lét, a megélhetés alapjait a *föld* képezte. Ezért a helyi, táji közösségek formálásában, fenntartásában és átalakulásában legfontosabb tényező egyrészt a föld, másrészt a gazdálkodó család, közösség közti viszonyrendszer. Értjük ezen a földet mint gazdálkodási alapot és tulajdont képező tárgyat, termelési eszközt. Legalább ilyen jelentőséget tulajdonítunk a *földhasználat* történeti formáinak is. A közösségi gazdálkodás és a társadalmi termelés kezdetlegesebb típusai a mi vidékeinken is a földközösségi tulajdonra, illetőleg később, a magánföldtulajdon kialakulása után, annak részben vagy egészében közösségi használatára épültek. A két- vagy háromfordulós határrendszer ugyanis kétségkívül közösségi jellegű földhasználati forma volt. Ezért azokon a tájegységeken vagy vidékeken, ahol a földtulajdon vagy földhasználat régi, *helyi közösségek* által szabályozott formái fennmaradtak, a helyi társadalom szerves közösséget alkotott. Ilyenformán tájtörténeti kutatás tárgya lehet egészen addig az időig, amíg a földhasználat ősi formái felbomlottak. Tudjuk, hogy Erdélyben néhány hegyvidéki faluban (például Udvarhelyszéken) csak a második világháború után hagyták fel a fordulós határhasználati rendszert.

Közösségformáló és fenntartó szerepe volt a tulajdonviszonyok és foglalkozási viszonyok, valamint a hagyományok és a földrajzi környezet által meghatározott életmódnak is. Az erdélyi történeti tájak társadalmában észlelt jelentős és érdekes sajátosságok éppen a táji feltételek különbözőségére vezethetők vissza. Más volt az életmódja a szabad székelynek, aki a magántulajdonában levő, közösségi határhasználat által szabályozott földön gazdálkodott, más volt a földesúri földet használó jobbágnak, s nagy eltéréseket tapasztalunk a katonáskodó rétegek (székelyek és kővári románok) vagy az adózásra kényszerülő szász szabadparasztok életmódjában. Természetesen az egyes társadalmi osztályok és rétegek életvitelében is sok eltérő elemet fedezhetünk fel. Mindezek ellenére kétségtelen, hogy egy-egy tájegységben az életmód számos eleme közös vagy hasonló jegyeket hordozott. Ilyen volt – és erre a tényre épp a néprajzi szakirodalom mutatott rá¹¹ – a vásár

mint a táj termelőtevékenységének tükré és szabályozója, ahol hetenként találkozott a vidék társadalma. Uthalhatnánk a közös ünnepek, szomszédsági és rokonsági rendszerek összetartó szerepére, és arra, hogy szintén az összetartozás érzését erősítette a folklór, valamint a magyar műköltészetben szélesen elterjedt tájkultusz is. Mindezek által a tájiság (ön)tudati elemeket is tartalmazott: maradványai napjainkban is jó értelmű lokálpatriotizmus és a szülőföld iránti érzelmi kötődés éltetői.

4. A fenti történeti kitérő után újabb szakmai kérdésekkel találjuk szemben magunkat. Azt kérdezheti az olvasó: Ha a tájtörténet ennyire igényes műfaj, sikeresen tudja-e művelni az a helytörténeti kutatás, amely számos eredménye ellenére még most is a kezdet nehézségeivel küzd?

Valóban, a tájtörténet voltaképpen a településtörténet, gazdaságtörténet, társadalomtörténet, művelődés- és technikatörténet ötvözete. Nehezen tudna hát ilyen sokoldalú előképzést szerezni az a táj történész, akinek sokszor a helytörténészkedés sem fő foglalkozása.

Benne vagyunk a különböző társadalomtudományok és néhány természettudomány legmaibb, izgalmas kérdéskörében. Tanúi vagyunk annak a folyamatnak, amelynek során újabb meg újabb rész tudományok válnak le az alaptudományok testéről és kezdenek önálló életet; határtudományok születnek, miközben tudjuk, hogy az egyes szaktudományok együttműködésére sohasem volt nagyobb szükség, mint napjainkban. Ezt az együttműködést a tájtörténeti kutatás is igényli.

E sorok írója eddigi kutatásai során azt a véleményt alakította ki, hogy a társadalomtudományok közeledése, együttes kutatásai és integrációja nem a további szakosodás valamiféle látványos megszüntetése által valósul meg, hanem a még fokozottabb szakosodás által.

Tárgyunknál maradva, a tájtörténet kutatója, amikor a tájegység gazdasági életét rekonstruálja, az *agrártörténet* egyes szakágazatait hívja segítségül; amikor a helyi közösségek társadalomtörténetét tárja fel, nem az általános szociológiával, hanem a *faluszociológiával* fog össze; az életmód feltárásában az *életmód-szociológiára* támaszkodik, miközben a kialakulóban lévő *történeti néprajz* eredményeit is felhasználja. A táj szellemi életének letűnt korszakait pedig a *művelődéstörténet* és a *folklorisztika* sajátos módszereivel kutathatja.

Természetesen az együttműködés megszervezése nehéz feladat; néha, különösen vidéken élő kutató számára, szinte lehetetlen. Ilyenkor más megoldásokhoz is folyamodhatunk. Egyik például a forrásanyag megfelelő, tematikus szempontú megválasztása és megrostálása, valamint a történeti dokumentumok szövegének lehető legteljesebb hasznosítása.

Akármilyen egyszerű dolognak tűnik is, sokan nem tudatosították magukban, hogy a mindenkoriban folyó életnek nincs történeti, néprajzi, szociológiai vagy gazdasági „része”, csak olyan jelenségei vannak, amelyeknek ilyen vagy ehhez hasonló jellegű vonatkozásait kutatjuk. A jelenség vagy esemény azonban egységes. Ebből pedig az következik, hogy a mában zajló életről keletkező iratanyag – holnap a történelem forrása – valahogyan mindig tartalmazza az élet összes jellemző oldalait. Egy jobbágygazda tanúvallomása például birtoktörténeti, szokásjogi, nyelvtörténeti, nyelvjárási és sok más szempontból is érdekes lehet. Ezért

a történeti forrásokat olyan tanúknak tekintjük, amelyeket – Bloch kifejezésével szólva – vallatni lehet. És kell, azért, hogy a benne rejlő összes történeti adatokat hasznosítani tudjuk.

A tájtörténet forrásanyaga ugyanis, mint a helytörténeté: hatósági (vármegyei, széki, járási, községi, egyházközségi, közbirtokossági, bírósági stb.) levéltárak, uradalmi levéltárak, katonai vagy úrbéri összeírások, kataszteri iratok. Az újkorban nagy segítségünkre vannak a statisztikai kiadványok és a napilapok. Megfelelő forráskritika érvényesítésével jól felhasználhatók az írott visszaemlékezések; a táj történész feladata ugyanakkor a szóbeli hagyományok gyűjtése és hasznosítása. Utóbbinak a forrásértéke változó; a hitelesség fokának eldöntése kutatói feladat.

A különböző tudományok együttműködésének másik formája a már kész eredmények átvétele és felhasználása. A múlt század közepétől szórványosan, majd a századforduló éveitől egyre gyakrabban folytattak néprajzi gyűjtőmunkát és tettek közzé néprajzi anyagot; a századfordulótól szociográfiai munkákat, közgazdasági jellegű falumonográfiákat, megyei mezőgazdasági monográfiákat jelentettek meg. Amennyiben a táj történészek sikerül e források időbeliségét és helybeliségét pontosan meghatározni, bátran építhet rájuk – a néprajzi, közgazdasági, szociográfiai leírások kritikai egybevetése azonban elmaradhatatlan. A régi néprajzi gyűjtések ugyanis bármennyire értékesek, sokszor csak egyszerű adattárak; a közgazdasági irodalom is értékes, de hangsúlyozott forráskritikát igényel, mert sok doktrinér vonása van: a régít gyakran a konkrét helyi adottságoktól elvonatkoztatva egyszerűen elavultnak, rossznak kiáltja ki; a falumonográfia hajlamos volt a helyi viszonyok idealizálására.

A források kölcsönös hasznosítása azonban nem helyettesítheti teljes mértékben a különböző szakmák művelőinek személyes kapcsolatait és együttműködését.

5. Utoljára hagytuk a táj történetírás kronológiai kérdéseit. Az előbbieken azt állítottuk, hogy a tájtörténet művelésére általában az a táj és kor alkalmas, ahol és amikor a földtulajdon és a földhasználat régi formái, ha csökevényesen is, fennálltak, azaz bármely vidék története, akár a legújabb korban is.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a tájtörténet jelentősége ugyanolyan nagy lenne az újkorban is, mint a régebbi történeti korokban. A tájtörténet igazi korszaka (tehát ideális kutatási tárgya) a középkor, egészében a feudalizmus korszaka, amikor a vidékek zártsága, elszigeteltsége erőteljesebb volt, a helyi önkormányzatok, a helyi talajból kisarjadó és helyi keretek közt zajló élet pedig sajátosabb. A kapitalizmus, a vasutak kiépülése fokozatosan létrehozta a nagyobb, majd a nemzeti piacokat, ennek következtében a helyi fejlődés elemeit egyre inkább a külső tényezők mozgatták, befolyásolták. Mindezek ellenére számolnunk kell számos régi forma továbbélésével, sőt új tájformáló jelenségek feltűnésével is.

Kérdésünk tehát az: van-e létjogosultsága az újkorban, a kapitalizmus korszakában a táj- és területtörténeti kutatásnak? Vizsgáljuk meg e kérdés elméleti és gyakorlati oldalát.

Azok a történészek, akik nemleges választ adnak, a kapitalizmus ama nivelláló jellegzetességére hivatkoznak, amely eltünteti a feudalizmus ásta, mélyítette határokat a tájegységek között. Ez az álláspont, bár in-

doklásának kiindulópontja helytálló, egészében véve tarthatatlan. Egyrészt nem számol a területiség elvével és egyoldalú. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Kelet-Európában a kapitalizmus más történelmi utakon fejlődött, mint Nyugat-Európában. Ott a feudalizmus gyökeres felszámolása, keleten a feudális hagyományoknak az új rendszerbe való beépülése volt a későbbi eltérő fejlődés egyik fő forrása.

Másrészt, amikor a kapitalizmus valóban eltüntette a helyi öngazdálkodásokat, területi kiváltságokat, a régi rendi világ strukturális különbségeit, a tájakat valóban a kiegyenlítődés irányába fejlesztette. A másik oldalon viszont megteremtve a szakosodás föltételeit, s létrehozva annak csíráit a termelés területén új válaszfalakat húzott a tájegységek közé, esetleg új egységes területek kialakulását is előmozdította. A tájegységek kapitalizmus kori történetének vannak tehát olyan, részben öröklött, részben új sajátosságai, amelyek kutatása a tájtörténet feladatkörébe esik.

Gondolunk itt az agrárviszonyok alakulásának egyes táji problémáira.¹² Ami az első kérdést illeti, ezek fejlődési irányja világos: Erdélyben 1848-ban megszüntették a jobbágyrendszert, s ennek következtében az agrárviszonyokat a kapitalista földtulajdon általánossá vált formája határozta meg, de korántsem tudta eltüntetni a korábban kialakult bizonyos helyi sajátos agrárstruktúrák hatását. A továbbra is meglévő nagy eltérések vázolására a volt kiváltságos területek, tájak s a feudalizmus klasszikus útját megjárt területek néhány jellegzetes példáját említjük meg.

Kiváltságos területeken a XVIII. századtól mindenekelőtt az erdélyi román és székely határőrvidéket, valamint a szász székeket értjük, ahol a társadalomfejlődés többek között abban tért el a többi területekétől, hogy ott a nép széles rétegei elkerülhették a jobbágysorsot, s így e területek történetének alakulása is sajátos útra kanyarodott. E tény hatása messzemenően érvényesült a XIX. század második felében is például a földtulajdon formáinak alakulásában. Íme néhány statisztikai adat az 1893-as állapotokra vonatkozóan a közbirtokossági és községi földek részarányáról a megye területéhez viszonyítva: Beszterce-Naszód 42,01%; Brassó 58,76%; Csík 44,26%; Fogaras 39,06%; Háromszék 45,76%; Székelyföld 57,76%¹³. A statisztika jól mutatja, s ezt más források is megerősítik, hogy a felsorolt megyékben a magán földbirtoktulajdon mellett a parasztság létalapját a közös vagyon (erdő és legelő) biztosította. S mivel épp ezeken a területeken a sajátos történelmi fejlődés következtében a nagybirtokrendszer is lényegesen kisebb arányban tudott terjeszkedni, mint a volt vármegyei (nem kiváltságos) területeken, a kisparaszti tulajdon vált általánossá, amely létrehozta a neki megfelelő társadalmi formát és életmódot. Ennek a közösségnek az volt az egyik jellegzetessége, hogy életrendje megkövetelte – főként a közösségi birtokok majdnem hihetetlen súlyú továbbélése következtében¹⁴ – a régi földközösségek számos funkciójának további fennmaradását, bár ezeket is egyre jobban maguk alá gyűrik a kapitalista viszonyok. Kétségtelen, hogy ez a kisgazda-társadalom a régi demokratikus önkormányzat sok jellegzetességét őrizte, sőt bizonyos értelemben a paraszti önkormányzat utolsó – hovatovább gyengülő – formája volt, de alkalmas keret arra, hogy a százados népi műveltség kincseinek, a tájegység szokásainak megőrzését és továbbfej-

lődését elősegítse. Kodály Zoltán épp a Székelyföldön végzett népzene-kutató útjainak egyik nagy felfedezéseként említi, hogy itt „balladát... még mindenki tud”.¹⁵ Rá kell mutatnunk arra is, hogy a zártsággal és az östermelő életformával járó maradi erők a legtöbb esetben fékeztek a gazdasági haladást, a hagyományok ápolása és ennek tudata viszont erős önrzertetet teremtett e vidékek lakóiban.

Bizonyos szempontból eltérő viszonyok uralkodtak ott, ahol a feudalizmus legtipikusabb intézménye, a jobbágyság általánossá vált, majd felszámolása az egységesebb elvek és intézkedések szerint mehetett végbe. Ezeken a területeken, azaz Erdély nagyobbik felén a kapitalizmus idején is uralkodó maradt a nagybirtokrendszer, meghatározva az agrárviszonyok jellegét; itt a parasztbirtok csak annak érdekeihez igazodva, annak árnyékában létezhetett. Ennek következtében társadalmának a kiváltságos területekétől már a jobbágyfelszabaduláskor elütő szerkezete hovatovább a feudalizmus és a kapitalizmus kompromisszumának jegyeit viselte magán. A legjellemzőbb példát Erdély egyik nagy tájegysége, a Mezőség mutatja, amely a nagybirtokrendszer tipikus hazája volt Erdélyben. Itt a 100 holdon felüli birtokok a földterületnek legalább 60–65%-át foglalták el. (A történelmi Erdélyben ez az átlag kb. 30%. Az ellenpontok: Brassó megyében 6,44, Beszterce-Naszódban 10, Szeben megyében 10, Fogaras megyében 13%. Itt rendkívüli módon kidomborodik a közösségi – községi birtok és a magán – nagybirtok elterjedtségének fordított aránya.) Viszont az agrárproletariátus: a napszámosok, gazdasági cselédek, zsellérek, hónapos- és vándormunkások aránya a mezősegi parasztság körében 50% körül mozgott. A földbirtokmegoszlás és a társadalmi viszonyok hasonlósága a Bánság, Arad, Bihar és Szatmár megye alföldi részeinek viszonyait juttatja eszünkbe, bár ezeken a területeken a gazdálkodás sokkal fejlettebb volt, mint a Mezőségen.

Egy másik lényeges kérdés a táji termeléssel kapcsolatos. A mezőgazdasági termelés táji jellegű szakosodása egyrészt a természeti tényezők, másrészt a piac befolyására kezdett kialakulni. A kapitalizmus kezdetével egyidőben a nagyobb városok mellett zöldség- és gyümölcsövezet jött létre. Jó néhány vidéken ugyancsak a városi fogyasztópiac hatására tértek át a tejtermelésre. Ahol a továbbfejlődés feltételei hiányoztak, ott az ún. paraszti mellékfoglalkozások vagy vándormunka üzésével próbált a parasztság a válságból kijutni.

A kapitalizmusnak a vasúthálózat és az olcsó vízi közlekedés létrehozásával megindult minőségi továbbfejlődése új feltételeket teremtett: a belső piac mellett a távolabbi városok vagy külpiacon hatása egyszeriben beleszólt a termelés alakulásába. A bánsági és Arad vidéki gabona-termelő övezet gyors fejlődése is ezekkel állott kapcsolatban.

Az élelmiszeriparnak a tájegység termelési struktúráját formáló szerepe nyilvánvaló. Egy-egy cukorgyár, nagy mőmalom, olaj- vagy dohánygyár saját termelési övezetet alakított ki (ami lehetett távolabbi területen is). A Barcaság rendkívüli gyors ütemő fejlődését nem kis mértékben annak köszönheti, hogy a botfalusi cukorgyár és a brassói nagy vajgyár minden más erdélyi tájegységnél hamarabb hozzászoktatta e vidék gazdatársadalmát a tőkés árutermelés követelményeihez.

A tájtörténeti kutatásnak nyilvánvalóan az újkorban is majdnem megszámlálhatatlan témája lehet. A művelődés fejlődésének kérdései, a népi

kultúra sorsa a kapitalizmusban, a településhálózat fejlődése, illetve azok táji sajátosságai ugyancsak szót kérnek abban a tájtörténetben, amelynek egyik erősségét jelentheti a társadalmi mozgalmak története is. Mindez a táj- és területtörténeti kutatások létjogosultságát és szerepét bizonyítja az újkori társadalmi rendszerben.

*

Az előbbiekből kiderült: nem tartozik az utópiák birodalmába, hogy a tájtörténeti kutatás segíthet egy-egy tájegység fejlesztési tervének kidolgozásában.¹⁶ A tájtörténet által feltárt örökség beépülése mai valóságunkba, a múlttal való kapcsolatteremtés előmozdíthatja egy-egy tájegység, vidék gazdasági-társadalmi és kulturális arculatának, életének a kívánt mederbe való terelését. S ami szintén nem mellékes szempont: óvhatja a tájakat az egyhangúvá válás nagyon is belátható veszélyétől. Ha a táji értékek megóvásában bármi csekély része is lesz a tájtörténetírásnak, bizonyosan országos ügyet is szolgál.

JEGYZETEK

¹ Erre mindmáig a legmeggyőzőbb példa Orbán Balázs magisztrális műve: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, I–VI. Pest 1868–1873. Vö. Kós Károly: *Orbán Balázs, a néprajzkutató*. Előre XXII (1968. dec. 22). 6574. sz. 3–4; Egyed Ákos: *Keressük Orbán Balázs titkait*. A Hét X (1979). 16. sz. 9–11. és Imreh István: *Orbán Balázs példázata*. Utunk XXXV (1980). 5. sz. 1, 6.

² *Arta populară din Valea Jiului*. Red. Dunăre, Nicolae. Buc, 1963. *Țara Birsei*, I–II. Red. uő. Uo. 1972, 1976. – Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő művei: *Kászoni székely népművészet*. Bukarest 1972; *Szilágysági magyar népművészet*. Uo. 1974; *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Uo. 1978. Faragó József – Nagy Jenő – Vámszer Géza: *Kalotaszegi magyar népviselet (1949–1950)*. Uo. 1977. Vö. még Pop, Dumitru: *Görgény vidéki folklórkutatások*. Ethn. LXXIX (1968). 425–429.

³ Aluș, Ion: *Profilul unei cercetări*. Napoca Universitară V (1977), 2. sz. 1, 3.

⁴ *Atlasul complex „Porțile de Fier”*. Red. Șt. M. Milcu și C. S. Nicolăscu-Ploșor. Buc. é.n.

⁵ Részletesen Kós Károly: *Magyar néprajzi tájak hazánk területén*. Művelődés X (1957). 2. sz. 32–34.

⁶ Bővebben Faragó József: *Nemzetiség és folklór = Korunk Évkönyv 1973*. Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből. Kolozsvár 1972. 135–146.

⁷ L. M. Munby: *Az angol helytörténet és amatőr művelői*. Századok C (1966). 1207–1217.

⁸ Bővebben a szerzőtől: *Háromszék 1848–49*. Bukarest 1978.

⁹ A helytörténet és falutörténet viszonyáról l. a szerző dolgozatait: *A tájtörténetkutatás néhány kérdése*. Korunk XXIX (1970). 1831–1836; *Jegyzetek a helytörténetkutatásról, különös tekintettel a falutörténetre*. Művelődés XXX (1977). 5. sz. 27–28. és 6. sz. 11–13. Vö. még Molnár Jenő: *Földrajz és néprajz*. Közös feladatok a falukutatásban = ND 1978. 7–14.

¹⁰ Bővebben Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Bukarest 1973.

¹¹ Kós Károly: *Az árucseré néprajza*. Szempontok és adatok = *Népélet és néphagyomány*. Tíz tanulmány. Bukarest 1972. 9–51. és *Vásárok és vidékek = Tájak, falvak, hagyományok*. Uo. 1976. 326–381.

¹² Bővebben Donisă, Ioan: *Bazele teoretice și metodologice ale geografiei*. Buc. 1977.

¹³ *A hitbizományi, valamint községi és közbirtokossági birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása*. Bp. 1894, 57.

¹⁴ A fönnebbi adatok ellentétéként Kolozs megyében csak 12,29%, Torda–Ara-nyosban 18%, Szolnok–Dobokában 10% volt a közbirtokossági és községi földek részaránya. I. m. uo.

¹⁵ Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Bp. 1937. 14.

¹⁶ Érdekes, módszertanilag is figyelmet érdemlő tájkutatói tanácskozás zajlott le Siófokon 1977 szeptemberében, ahol megvitatták az agrár- és művelődéstörténet, valamint a néprajz és régészet szerepét is a tájfejlesztési tervezésben: *Studium Historicum Simighiense*, I. Kaposvár 1978.